

Tove Jansson, *Familjen*, 1942. Olja på duk. Från vänster till höger: modern Signe Hammarsten-Jansson, brodern Lars, Tove själv, brodern Per Olov och fadern Viktor Jansson.

Muminsagan

Annika Stiebe

Jag har gett mig lov att leka ovanligt länge.
Tove Jansson¹

Den finlandssvenska illustratören och författarinnan Tove Jansson förklarar att skrivakten för henne var en flykt från verkligheten, en utflykt till sagans värld.² Den så kallade muminsviten, som gavs ut mellan 1946-1970, består av åtta böcker.³ Därutöver finner vi den första sagoboken om mumintrollen *Småtrollen och den stora översvämningen* från 1945, tre bilderböcker skrivna på vers – *Hur gick det sen?* (1952), *Vem ska trösta knyttet?* (1960), *Den farliga resan* (1977) – och en mängd tecknade serier om livet i Mumindalen. Sagorna har översatts till mer än fyrtio språk, de har visats på teatrar, filmatiserats och framförts som operett.

I intervjuer understryker författarinnan att hon med berättelserna, som råkat bli sagor, egentligen inte riktade sig till ”något särskilt auditorium”, utan helt enkelt skrev för sin egen skull. Skrivarleken som hon involverat sig i tas på högsta allvar. Händelseförloppet följer av nödvändighet sagofigurernas skilda karaktärer, då det trygga livet i Mumindalen hotas av yttre och inre katastrofer. Själv avskydde Tove Jansson varje pedagogiskt anslag, varje ”tendens” i konsten, och ansåg att man som barnboks-författare endast har *en* skyldighet; att föra äventyret mot ett bra slut.

Sagan erbjuder en språkligt förankrad föreställningsvärld åt det lilla barnets sinnliga efterforskningar och gör erfarenheterna möjliga att dela med andra.⁴ Författarens sinnrikt utformade fantasivärld når ibland ut till och tillfredsställer en vidare läsekrets. De berättelser som får mytologisk status, menar Sigmund Freud, griper å ena sidan tillbaka på något djupt allmänmänskligt,⁵ å andra sidan gestaltar myterna ”de förvanskade resterna av hela nationers önskefantasier”⁶ och behöver därmed placeras in i ett specifikt historiskt skeende. Finner man i muminsagan mytologiska inslag av relevans för vår tid? Låt oss med stöd i psykoanalysen placera in sagorna i ett historiskt sammanhang, för att se vilka personliga och mytologiska frågeställningar som därigenom framträder.⁷

Tavlan: Familjen

Tove Jansson (1914-2001) växte upp i ett borgerligt konstnärshem på Skatudden utanför Helsingfors. Modern, Signe Hammarsten-Jansson (1882-1970), eller Ham som hon kallades, var illustratör och kom från en prästfamilj. Morfadern var hovpredikant

i Stockholm. Fadern Viktor Jansson (1886-1958), kallad Faffan, var skulptör. Farmodern, som tidigt hade blivit änka, bedrev en kortvaruaffär i Helsingfors. Viktor var en ansedd skulptör, men även om han vann tävlingar, fick beställningar och stipendier, så var konkurrensen bland bildhuggarna hård och alla fick de stå i skuggan av Wäinö Aaltonens framgångar. Att i det krigsdrabbade Finland som skulptör försörja familjen var för honom inte möjligt. Moderns arbete som illustratör av böcker, sedlar och frimärken garanterade dem en regelbunden inkomst och det hände att hennes välbärgade familj bidrog. Signe hade som ung själv velat bli bildhuggare, men fått nöja sig med en utbildning till teckningslärare. Hon bättrade ibland på sin mans verk och signerade vissa skulpturer. I den bohemiska konstnärfamiljen fanns även Toves två yngre bröder; den blivande fotografen Per Olov (1920-) och tecknaren Lars (1926-2000). Syskonen kom alla tre att debutera som författare under 1940-talet. Familjen arbetade tillsammans i den gemensamma ateljén. Man diskuterade varandras arbeten och lärde av varandra.⁸

Hösten 1941 arbetade Tove Jansson med en duk som skulle ställas ut till våren. Målningen är intressant då vi härigenom kan ta del av de stämningar som rådde vid tiden då sagan om mumintrollen blev till. På tavlan, *Familjen*, porträtteras utöver konstnärinnan själv hennes föräldrar och två bröder. Men, i stället för bilden av en framgångsrik allians, möter disharmoni och splittring betraktaren. Porträttet bär spår från tre krig: På tavlan som blir till under fortsättningskriget i Finland (1941-1944) avbildas den äldre brodern Per Olov iklädd militäruniform. Schackbrädet med röda och vita pjäser som är placerat i mitten av duken, påminner i sin tur betraktaren om 1918 års inbördeskrig eller frihetskriget, som ”de vita” kallade det, på vars sida fadern hade kämpat mot sina kommunistiskt sinnade landsmän, ”de röda”, då konstnärinnan var barn. Denne kom tillbaka förändrad av krigsupplevelserna och det berättas att hans melankoli därefter präglade familjelivet. Slutligen avslöjar tavlan rådande ställningskrig i den egna familjen. Modern och fadern är placerade på varsin sida av de schackspelande bröderna. Signe sitter invid den yngre sonen och den patriotiskt sinnade Viktor står bakom den äldre. Det berättas att Per Olov hade kunnat hänvisa till sin astma för att slippa krigstjänst, men han valde att följa faderns exempel genom att försvara landets gränser.⁹ När konstnärinnan vid denna tid beskriver det ansträngda klimatet i familjen använder hon krigets bildspråk:

En lång tid var vi oroliga då intet hördes från [Per Olov], så fick vi ett brev som underrättade oss om att han skickats till Ladoga och höll på att tränga fram mot första linjen genom härjade byar, överfyllda av döda. Det tog Ham förfärligt, hon gick upp på takterassen och vägrade komma ner eller äta. Spänningen i familjen var otäck, explosioner darrade hela tiden i luften på grund av politiska meningsskiljaktigheter. Efter en sammandrabbning tog jag Lasse med mig hit [till skärgården] då jag ansåg att detta är Hams och Faffans sak att klara upp, om någonsin två så olika inställningar till livet skall kunna jämkas ihop. Jag har inget annat att göra än att tuga, gå undan, och f.ö. tänka och tycka vad jag vill. Det var skönt att komma hit ut, som att dra igen en madrasserad dörr om en storstadsgata. Att slippa höra alla naivt pratsjuka rykten, all politisk provokation, alla monologer, t.o.m. att slippa se alla dessa människor som kriget gör elaka och förtvivlade – jag grävde in mig i ensamheten och tystnaden och tyckte den kunde vara för evigt.¹⁰

Föräldrarnas meningsskiljaktigheter verkar ha gett upphov till urladdningar i familjen. Det berättas även om ”politiska konfrontationer” mellan far och dotter. Tove Jansson publicerade under andra världskriget karikatyrer i tidskriften *Garm*, där modern arbetade som illustratör. Med teckningarna lyfte hon vågad kritik mot såväl Stalins kommunism som mot Hitlers Nazityskland. Hon ville inte heller understödja fosterländska känslor. Fadern som var patriot och antikommunist, ansåg att Finlands chans till räddning var att liera sig med Tyskland.¹¹ Det var först efter tyskarnas ingripande som det tidigare inbördeskriget mot bolsjevismen hade upphört. I urladdningarna mellan far och dotter, tycks mer än ideologiska skillnader få utlopp. Kriget ställde familjen inför svåra prövningar och skapade osämja, då oron för den äldste sonen var överhängande.

Ham väntar brev [från Per Olov] tre gånger om dan och är alldeles slut. Jag ringer hela tiden hem och frågar. Faffan blir irriterad och arg av att hon är orolig (och – kanske – av egen oro) och jag hade en krasch med honom idag. Om mina vänner, som vanligt, vilka jag av lojalitet försvarar mot hans angrepp. Av lojalitet? Kanske vana. Skulle jag sörja någon av dem – mer än dig [Eva] – om de försvann? Jag tror inte det. Jag är avtrubbad – och dock så skälvande mottaglig för allt.¹²

Hennes brevvän, fotografen Eva Konikoff, som emigrerat till Amerika inför krigsutbrottet, hade rysk-judiskt ursprung och flera av Tove Janssons vänner var vänstersinnade. De politiska konfrontationerna mellan far och dotter kan emellertid inte förstås på något enkelt sätt. Fadern hade själv rekommenderat henne undervisning av den judiske konstnären Samuel Besprosvanni, som senare förfinskade namnet genom att ta det mindre ryskklingande Sam Vanni.¹³

Tove Janssons levnadstecknare ställer den varma och innerliga relationen till modern vid sidan av den konfliktfyllda relationen med fadern. I motivet på tavlan *Familjen* och den brevväxling *Brev från Tove Jansson* som publicerades 2014 framträder sna-

rare en dotter stående mellan sina föräldrar. En dotter som dras med i, försöker balansera mellan och som lider av deras konflikter. Om vi till utgångspunkt tar konstnärinnans egen uppfattning, att varje målning utgör ett självporträtt, är det möjligt att familjeporträttet framför allt skall förstås som en gestaltning av pågående konflikter inom henne själv.¹⁴ I sitt kärleksliv skulle hon senare beskriva sig som ”hängande i luften, mellan kvinna och man”.¹⁵ Måhända kan denna upplevelse av att stå mellan föräldrarna även anas i hennes sätt att tala? I en intervju med skådespelerskan och väninnan Birgitta Ulfsson resonerar man kring författarinnans dialekt:

Lyssnar man noga slås man av att Tove Jansson hela tiden talar till sina föräldrar. Till pappa Viktor på finlandssvenska och till mamma Ham på rikssvenska. Och hon gör det samtidigt! Hon vill blidka dem bägge: båda sina föräldrar och båda sina språkliga identiteter, den finländska och den rikssvenska.¹⁶

Den klyfta dottern försökte överbrygga verkar tidigt ha skrivits in i föräldrarnas relation. Vid ingången av deras äktenskap 1913 valde Signe att behålla sitt flicknamn, Hammarsten, något som var högst ovanligt vid denna tid.

Den svartklädda unga kvinna, som i mitten av tavlan drar på sig handskarna, varslar om ett förestående uppbrott. Tove beklagade sig för Eva över hur ”underlig” målningen föreföll henne och menade att bilden av henne själv snarare kommit att likna väninnan.¹⁷ När sommaren kom tog den tjugosjuåriga konstnärinnan i likhet med sin väninna beslutet att flytta hemifrån. Ett beslut hon menade bero på de ansträngda relationerna i familjen.

En liten ordinär scen *gave me the last kick*. Så många år det har växt, så mycken vånda, skuld och plikt, så många hänsynslösa utbrott baserade på alltför stor, missriktad hänsyn, så många försoningsbryggor, för svaga för att bära vardagens trafik, och allt grubbel! Jag visste bara med ens att jag inte härdade ut mera, inte en timme – jag visste att jag skulle gå sönder på något vis. Och jag visste att jag aldrig skulle kunna bli en lycklig mänska, aldrig en bra målare om jag stannade.¹⁸

När beslutet väl var taget beskriver hon en genomgripande förändring hos sig själv, i ”ordval, tankar och t.o.m. smak”, även om den starka ansvarskänslan för familjen skulle bestå.¹⁹ Den inre kampen mellan plikt och lust är ett tema som återkommer i Tove Janssons liv. Sju år senare skriver hon: ”Jag har försökt att på egen hand komma underfund med var problemet ’lust – plikt’ ligger, för det är antagligen där det någon gång knutit sig”.²⁰ Motsättningen mellan plikten och lusten utspelas även i förhållande till det yrkesval föräldrarna tidigt anvisat henne. Under inbördeskriget 1918 delar de i brev glädjen över den treåriga dotterns teckningar och fadern uttrycker förhoppningen om att deras förstfödda en dag skall bli konstnär, ”en riktigt stor”. Signe hade från allra tidigaste barnaår lärt dottern att teckna och Tove förväntades redan i tonåren avlasta modern bördan för familjens ekonomi.²¹ Självt anförror hon sin dagbok: ”Jag vill vara en vild! Inte en konstnär! – men jag måste. För familjens skull”.²² Genom

att försöka utverka en lust i sitt skapande kom Tove Jansson att inta den plats som var hennes.

Jag förstår ju att konst aldrig kan baseras på tvång, plikt, ansvar. Där må finnas förtvivlan, men där måste vara lust. För mig finns lusten inte från början. Den kommer kanhända när man gnott och försökt på nytt och härjat som fan, kommer som en andlös spänning – om det kan kallas lust.²³

Även som författare kämpar Tove Jansson i perioder med plikt-erna och försöken att behålla lust i sitt skrivande.²⁴

Muminfamiljen

Går det att förstå skapandet av berättelserna om Muminfamiljen i relation till Tove Janssons egen familj? Konsthistorikern Tuula Karjalainen och litteraturvetaren Agneta Rehal-Johansson ser sagorna som ett återvändande till barndomens familjeidyll,²⁵ medan litteraturvetare Boel Westin menar att berättelserna orienterar sig mer framåt än bakåt.²⁶ Följer vi Sigmund Freud så griper den händelse som gett inspiration till diktarens verk ofta tillbaka på ett tidigt levnadsminne, varifrån författaren på ett sinnrikt sätt lyckas gestalta en önskan. Psykoanalysen, framhåller han, kan inte avslöja den konstnärliga begåvningen, men har visat på en förbindelse mellan verket och händelser i konstnärens liv. I ”Diktaren och fantiserandet” (1908) jämför Freud det litterära verket med drömmen. Båda hämtar sin kraft ur en omedveten önskan och de arbetar på liknande sätt:

En aktuell stark upplevelse väcker hos diktaren minnet av en tidigare sannolikt från barndomen härrörande upplevelse, från vilken nu den önskan utgår som får sin uppfyllelse i diktningen; i själva diktandet låter sig såväl elementen från den aktuella orsaken som från det gamla minnet igenkännas.²⁷

Konstnärens verk rör sig således mellan nutid, det förflutna och framtiden. Genom sinnesrörelsen sammanförs nuet med historien, varur den konstnärligt bearbetade önskan emanerar. Vad var det då för en upplevelse som väckte impulsen att skriva och som genom att gripa tillbaka på författarinnans egen historia gav inspiration till berättelserna om Mumin? Tove Jansson berättar att hon skrev den första sagan

när jag kände mig ledsen och bombrädd och ville komma ifrån dystra tankar till något helt annat. (Ett slags verklighetsflykt till den tid Ham brukade berätta sagor för mig.) Kröp in i en otrolighetsvärld där allt var naturligt och vänligt – och möjligt. Sedan fortsatte jag att skriva när det roade mig, för att roa mig själv – mest bara då, när jag kände mig bekymmerslös och glad. Böckerna har ingen tendens alls varken i uppfostrande mening eller annat.²⁸

I brevet till Eva där hon inför lanseringen av muminsagorna i USA redogör för när första muminsagan skrevs, är tidsangivelsen

1944 överstruken och rättad till 1938. Långt senare då boken ges ut i faksimil daterar författarinnan impulsen att skriva en berättelse som började med ”Det var en gång”, till krigsvintern 1939.²⁹ Boel Westin som haft tillgång till Tove Janssons dagböcker, har utifrån anteckningarna kunnat slå fast att den första muminboken – *Småtrollen och den stora översvämningen* – omarbetades 1944 inför att den skulle ges ut, men berättelsen skrevs tidigare.³⁰ Om vi tar fasta på Tove Janssons eget minne av hur hon genom att skriva en saga flyr bombrädslan, är det mest sannolika att berättelsen skrevs krigsvintern 1939. Vid vinterkrigets utbrott bombades Helsingfors varvid befolkningen flydde från huvudstaden. Varifrån kom då den spontana rättelsen i brevet till väninnan? Om vi förlitar oss på Freud kan felskrivningen, 1938, vara av betydelse.

Våren 1938 skriver Tove Jansson i breven hem om en emotionellt laddad erfarenhet, vars minne skulle komma att få ett bestående värde. Hon studerade konst i Paris och fick då tre veckor tillsammans med sin far som hälsade på. De besökte miljöer som föräldrarna hade vistats i när de lärde känna varandra under sina konststudier i staden. Tove och hennes far hade en längre tid innan dess försökt nå fram till varandra. Under tiden på Tekniska skolan (nuvarande Konstfack) i Stockholm skrev hon allt mer om honom i sina dagböcker. ”Är det inte konstigt att en far och en dotter går omkring och längtar efter att visa varandra ömhet, och inte törs, skrev hon våren 1935”.³¹ I Paris ägde så det efterlängtrade mötet rum.

Den franska huvudstaden framstår som en symboliskt betydelsemättad plats. Föräldrarna träffades vid *Académie de la Grande Chaumière* 1910 och dottern blev till under deras smekmånad i Paris. Mötet med fadern innebar för Toves del således också ett möte med föräldrarnas kärlek och berättelsen om hennes egen tillkomst. Under vistelsen i Paris skriver de båda brev hem till Signe. Fadern skriver om sin stolthet över dottern och om deras gemenskap: ”Det är Tove som är min ledsagare, men ofta har jag en känsla av att det är du älskade jag har vid min sida”.³² Och dottern utbrister i sin tur: ”Så jag älskar pappa” och uttrycker förhoppningen att deras gemenskap skall bestå, även efter att de kommit hem.³³ Sinnesrörelserna i samband med vinterkrigets utbrott 1939 verkar ha fört hennes tankar till den krigsskadade far, med vilken hon så länge sökt kontakt, varmed årtalen i brevet till Eva blandas samman. Impulsen att skriva den första sagan sprang sannolikt fram ur de egna erfarenheterna av krig, knutna till minnet av den efterlängttade föreningen med fadern året innan.

Vilka barndomsminnen kan då sinnesrörelserna i samband med krigsutbrottet ha väckt till liv? Tove Jansson hänvisar till den tid då modern berättade sagor för henne. Om vi förlitar oss på Freud frambär författarens verk spår av såväl de händelser som aktualiserat skapandet som av barndomsupplevelsen. Kanske kan vi genom att se närmare på den första muminsagan finna spår av det barndomsminne varur skrivandet emanerar?

I *Småtrollen och den stora översvämningen* får vi ta del av en skapelseberättelse. Muminrollen, som tidigare bott vid kakelugnarna i hemmen, har med elektricitetens införande blivit hemlösa. Sagan berättar om Muminrollen och hans mamma som är på flykt. De söker efter Muminpappan, ”ett ovanligt muminroll” som slagit följe med de elektriska hattifnattarna. De som planlöst vandrar runt i världen och inte bryr sig om någonting. Muminmamma berättar:

”Du kan aldrig säga om en hattifnatt är glad eller arg, sorgsen eller förvånad. Jag är säker på att han inte har några känslor alls.”

”Och har pappa nu blivit en hattifnatt?” frågade muminrollet.

”Nej, naturligtvis inte!” sa hans mamma. ”Du kan väl begripa att de bara har narrat honom med sig.”

”Tänk om vi skulle möta honom en vacker dag!” sa Tullippa. ”Då skulle han väl bli glad?”

”Säkert” sa muminrollets mamma. ”Men det gör vi nog inte.” Och så grät hon. Det lät så sorgligt att allihop började snyfta, och medan de grät kom de att tänka på en massa andra saker som också var sorgliga, och så grät de värre och värre.³⁴

Regnet som följer tycks aldrig ta slut. Under den stora översvämning som uppstår, återförenas de till slut med pappan och när vattenmassorna väl sjunkit undan, finner de tillsammans den paradiskt vackra Mumindalen där huset han byggt flutit iland.

Skapelseberättelsen i *Småtrollen* har paralleller till Tove Janssons egen barndomstid. Under inbördeskriget i Finland 1918 befann hon sig med modern hos morföräldrarna i Sverige, på säkert avstånd från oroligheterna. Omgivningarna vid deras sommarhus på Blidö, där den nybildade familjen vistades de första somrarna, lär ha utgjort en förlaga till Mumindalen. Hur uppfattade då den tre och ett halvt år gamla flickan sin fars frånvaro? Vad förmedlades till barnet om kriget? Och, hur upplevde hon några månader senare återföreningen med den av kriget förändrade fadern? Westin lyfter fram de kärleksfulla och gripande brev som Viktor under pågående inbördeskrig sände från fronten. Kanske läste Signe delar av dem för dottern? Kan det ha varit moderns berättelser, under perioden av längtan efter och oro för fadern, som hos dottern grundlade lusten i att berätta?

Tove Jansson var i efterhand själv inte nöjd med den första muminboken och valde 1968-70 att inte omarbota sagan för en ny utgivning tillsammans med de andra åtta muminböckerna. När den på nittioalet till slut ges ut, framgår av intervjuer att hon länge försökt förhindra utgivningen.³⁵ Kan hennes censur av denna bok relateras till något utöver rent litterära värderingar? Gäller den kritik hon riktat mot familjeporträttet, att det var ”för tydligt”, även sagan? Mottagandet av målningen *Familjen* på vårutställningen 1942 blev en besvikelse för Tove Jansson och hon blev egentligen aldrig klar med motivet. *Familjen*, och berättelsen om *Småtrollen* kom till under samma tid. Tavlan målas i perioden efter det att sagan om *Småtrollen* skrevs och båda omarbetas 1944: ”Fick lust att skriva rent *Muminrollets underbara resa* och ändrade den” lyder en anteckning i maj månad och i slutet av året satte hon åter tavlan på stafflit: ”Målade om största delen av familjen”.³⁶ Boken tycks, liksom familjeporträttet, gripa tillbaka på familjens tidiga erfarenheter av krig 1918. Om schackbrädet placerar frihetskriget i målningens mitt så redogör intrigen i sagan om en tillvaro på flykt och längtan efter en återförening med den försvunna fadern.

När det slutligen gäller den önskan som genom muminberättelserna tar form, skriver Tove Jansson:

Jag har försökt berätta om en mycket lycklig familj. Muminfamiljen är lycklig på ett så självfallet sätt att de inte

ens vet om det. De trivs med varann och de ger varandra frihet. Frihet att vara ensam, frihet att tycka på sitt eget vis och få ha sina hemligheter ifred tills man får lust att dela dem. Att inte ge varann ont samvete och kunna uppleva ansvar som något roligt och inte bara plikt.³⁷

Muminsagorna framstår, för att använda Freuds terminologi, som en skönlitterär bearbetning av författarinnans egen familjeroman. I ”Familjeromanen hos neurotikerna” från 1909, konstaterar han att den unga människans frigörelseprocess – ”utvecklingens nödvändigaste men också smärtsammaste resultat”³⁸ – ofta ger upphov till dagdrömmar. I dessa fantasier ersätts föräldrarna med socialt högre uppsatta, ofta föreställs åtminstone fadern vara av högre börd. I de fantiserade släktskapsförhållandena ges dagdrömmaren prioritet till föräldrarna. I muminsagorna skymtar sådana teman fram exempelvis då Muminrollet framträder som det enda legitima barnet eller då Muminpappan, som är ett hittebarn, tror sig vara av kungligt blod. Dagdrömmarna hos den unga människan, skriver Freud, framstår som en sorgbearbetning av barndomens tid som nu är förbi, samtidigt är de i fantasin en flykt åter till det lilla barnets överskattning av de egna föräldrarna. Genom sagosviten skapar sig författarinnan en ”lycklig” familj i kontrast till den egna konfliktfyllda, på målningen uppriktigt porträtterad.

En efterkrigstida mytologi

Hos sekelskiftets patienter och som ett resultat av sin självanalys fann Freud en omedveten dramatik som han knöt till den grekiska mytologin. Med oidipusmyten beskriver han barnets önskan att träda mellan föräldraparet; en önskan att undanröja fadern för att behålla modern för sig själv. I muminberättelserna möter oss en annan variant av triangeldramat. Här är det snarare modern som framträder tillsammans med sitt barn, medan fadern är mer perifer eller också ter sig hans funktion oklar. Tematiken i sagan bär spår av de genomgripande samhällsomvandlingar kriget och efterkrigstiden ställde familjerna inför. Under pågående krig låg det på kvinnor och barn att få vardagslivet att fungera. Männen var ute i strid. Vissa dog. Andra kom tillbaka skadade och många av dem som återvände var mentalt traumatiserade. Om den förändring som följer av krig, konstaterar den vitryska författarinnan Svetlana Aleksijevitj: ”Vår barnavärld efter kriget var en kvinnornas värld”.³⁹

I de tidiga sagorna betecknas med ordet ”familj” inte på något självklart sätt två föräldrar och deras avkomma. När Muminmamma i *Småtrollen* sägs rädda en ”familj” undan översvämningen, består den av kattmamma och hennes ungar. Någon kattfar omnämns aldrig. Och, i *Muminpappans bravader* (1950) korrigerar den fiktive författaren Mymlans dotter då denna berättar hur hon blev till: ”Vet ni att jag kom till världen i en mussla och inte var större än en vattenloppa när hon [Mymlan] hittade mig i sitt akvarium? Nu narras du igen, sade [den unge Muminpappan]. Jag vet mycket väl att man kommer till världen i sin mamma, precis som kärnan i ett äpple!”⁴⁰ Då sagofiguerna beskriver skapelseakten, tycks faderns medverkan uteslutas. Litteraturvetaren Ebba Witt-Brattström understryker betydelsen av Tove Janssons nära relation till sin mor för upphovet till

muminsagorna: ”Den enda konstant vuxna personen är Muminmamman och det är av avgörande betydelse för hela muminverket. [...] Den speciella exklusiva relationen mellan mor och dotter – som rymmer incestuösa inslag, kamouflerade till ömhet, är enligt min mening styrande för hela författarskapet och upphovet till muminmytologin.”⁴¹ Hon framhåller att mumintrollet till kroppsformen påminner om en höggravid kvinna.⁴²

Utöver den intima relation författarinnan hade till sin egen mor, framträder det starka värnandet av bandet mellan mor och barn då Tove Jansson i sitt eget liv kommer i kontakt med önskan att bilda familj. I biografierna lyfter man fram hennes motvilja mot att skaffa barn, för att sedan låta dem dö i kriget, men det finns en period då önskan om barn tydligt framträder i hennes brevväxling. Tove Jansson hade under 1940-talet en längre kärleksrelation med tidningsmannen, författaren och politikern Atos Wirtanen.⁴³ Han läste muminsagorna i manuskript och gav henne idén att publicera dem i form av en tecknad serie i *Ny Tid*. Han var även den som uppmanade henne att vända sig till internationell press då tidskriften slutade ge ut serien.⁴⁴ Detta vägval skulle skänka henne en fast inkomst och göra mumintrollet världsberömda. Atos och Tove levde i ett äktenskapsliknande förhållande, vilket stred mot tidens konventioner och väckte omgivningens reaktioner. I relationen med Atos väcks önskan om barn, men även här anas den exklusivitet Tove tillskrev barnets band till sin mor. Gällande problemet med att vara en ”ogift fru”, skriver hon:

Ge barnen moderns namn. (Vem mamman är vet man åtminstone alltid med säkerhet!) Det vore inte mer än rätt eftersom hon har det egentliga arbetet med dem och har burit dem inom sig. Undrar om inte den där oron att inte få rätt till den älskades tillnamn är en instinktiv önskan att trygga de eventuella barnen.⁴⁵

I ovisshet över huruvida Atos, som redan genomgått en skilsmässa, i äktenskap ville förbinda sig till henne och bilda familj, uttrycks önskan att helt enkelt kunna bortse från den symboliskt förankrade förbindelsen till barnets far.

I mumimböckerna framtonar visserligen inledningsvis det starka bandet mellan mamman och trollet, som av och till beger sig ut på spännande äventyr med sina vänner. Men, berättelserna ställer även frågor kring faderns plats. I den första sagan söker Muminmamman och trollet efter den försvunna pappan. Och, om Mumintrollet inledningsvis ängsligt skyndar genom mörkret för att komma till sin ”mamas hus” i *Hur gick det sen?* (1952), har en nästintill omärkbar glidning till ett försvar av ”pappas hus” ägt rum när vi är framme vid *Trollvinter* (1957). Enligt Westin planerade Tove Jansson att skriva om den osynliga Muminpappan, men flyttade idén till Ninni i *Det osynliga barnet* (1962). Muminpappan får komma till tals i en alldeles egen bok, *Muminpappans bravader* (1950), men i muminfamiljen ges han en fullvärdig plats först i *Pappan och havet* (1965), efter Toves egen far, Viktor Janssons död. De tre texter som skrivs i kölvattnet av hans död – *Vem ska trösta knyttet?* (1960), novellen om *Det osynliga barnet* liksom *Pappan och havet* (1965) – behandlar alla önskan om kontakt. Genom muminsagorna framtonar en preoidipal myt där längtan efter fadern som gestaltas i den första sagan till slut för berättelserna mot inrättandet av en älskande far.

I sagans värld utarbetas så långsamt berättelsen om en familj där även muminpappan ges plats.

Jansson och havet

Viktor Janssons död 1958 medförde förändringar i Tove Janssons liv. Under åren som följde på hans bortgång skriver hon i brev till sina vänner om svårigheten att leva ett självständigt liv och samtidigt ta ansvar för modern. Signe som efter makens bortgång inte får vara kvar i konstnärshemmet Lallukka, bor därefter hos den yngste sonen och besöker dottern under helgerna. Tove Jansson verkar ha haft en nära, men på inget sätt oproblematisk relation till sin mor. Sommaren 1963 på Bredskär tornar konflikterna upp sig mellan modern och Tuulikki Pietilä, den kvinna som blev Tove Janssons livspartner.⁴⁶ Förtvivlad anförtror hon en väninna att deras ”ö-triangel” tycks olöslig: ”Maya, det är så hemskt med dessa två älskade kvinnor av vilka den ena vill dö och den andra till varje pris leva – och ingen av dem kan jag hjälpa utan att förstöra något för den andra. Ibland tror jag att jag hatar dem båda och det gör mig sjuk.”⁴⁷ Med boken *Pappan och havet* som skrivs följande sommar ”avreagerar” hon sig.⁴⁸ Hon skriver sig ur den konfliktfyllda läsningen.

I *Pappan och havet* får vi veta att allt i Mumindalen har blivit förutsägbart och ordnat. Den melankoliske Muminpappan känner sig överflödig och han upplever sig inte ha någon funktion i familjen: ”De sysslade alltid. Stilla, oavbrutet och intresserat höll de på med små små ting som uppfyllde världen. Deras värld var inrutad och privat, där fanns ingenting att tillägga. Som en karta där allting är upptäckt och bebott och det inte finns några vita fläckar längre.”⁴⁹ I breven beskriver Tove Jansson vid denna tid ett sinnestillstånd hos sig själv som påminner om Muminpappans; en melankoli har inträtt i författarinnans eget liv. Från Bredskär skriver hon till Maya Vanni:

Det är som om jag tappat lusten för allting och det bara tättnar – jag vet inte vad jag ska ta mig till. [...] Jag sysslar och pryder och ordnar och hushållar som vanligt och har det skönt – (fast jag naturligtvis hellre skulle vara i stan) men det är som om allting hade tappat sin idé.

Likadant är det med jobbet, med allt jag gör, det är som om jag desperat försökte spela en roll som jag inte passar för och inte ens memorerat ordentligt.

[...] Det är hemskt att allt som jag rör vid bara blir samveten – och det förklarar att ingenting kan bli lust.⁵⁰

Westin har noterat att Muminpappan tycks fungera som Tove Janssons alter ego. I *Muminpappans Bravader. Skrivna av Honom Själva*, ges pappan författarinnans eget födelsedatum.⁵¹ Önskan att bli fyrvaktare, som Muminpappan försöker förverkliga i *Pappan och havet*, var även Tove Janssons egen. Hon hade ett stort intresse för fyrar och närde inom sig drömmen att en dag bli fyrvaktare.⁵² För att finna en väg ut ur konflikterna mellan modern och Tuulikki bestämde hon sig för att flytta från familjens Bredskär tillsammans med sin partner för att bygga en stuga på ön Klovharun.⁵³ I berättelsen om *Pappan och havet* beskrivs ett likartat lösningsförsök. Muminföräldrarna bestämmer sig för att flytta från dalen till pappans karga ö för att ”ha det skönt

och besvärligt”.⁵⁴ Muminpappan skulle ges en plats genom att få ta hand om familjen och beskydda dem. Det blir emellertid inte riktigt som de tänkt. När de invanda rutinerna genom flykten till ön upphör, konfronteras var och en av familjemedlemmarna med ensamheten. Därigenom upptäcker de nya sidor av sig själva.

Rädslan för ensamhet ställs i berättelsens förgrund genom Muminrollets upprepade möten med den ensamaste i världen, den kyliga, skräckinjagande Mårnan. På kvällarna smyger han ner till stranden för att med familjens petroleumlampa skänka henne värme. Till deras sista möte är han emellertid tvungen att gå utan lampa, då oljan tagit slut. Men, i stället för att bli arg börjar Mårnan sjunga och utför en häftig dans varefter marken inte längre fryser till is där hon drar fram.

Familjemedlemmarna får var för sig med tiden tillgång till sin kreativitet och de kommer åter i kontakt med kärleken. Kärleksfullheten framtonar tydligt då Muminpappan förmanar det stormande havet liksom när han talar till den förrymda fyrvaktaren, som återtar sin plats i fyren. Hela ön med dess omgivning tycks besjälade och framtonar i berättelsen genom olika sinnliga kvalitéer. Till slut undrar Muminmamman:

Vet ni, när vi bor så här så har jag hela tiden en känsla av att vara på utfärd. Jag menar att allting är annorlunda, på sidan om. Som om det vore söndag hela tiden. Och nu undrar jag om det är illa att känna på det viset.

De andra väntade.

Ni förstår, man kan ju inte vara på utfärd jämt, fortsatte mamman trevande. Det måste ju ta slut. Jag är rädd för att plötsligt känns det som måndag igen och då kan jag inte tro på att det här var riktigt...

Hon tystnade och tittade osäkert på Muminpappan.

Men visst är det på riktigt, sa pappan häpen. Det går mycket bra att ha söndag hela tiden. Det var ju det vi tappade bort.⁵⁵

De invanda mönstren i Muminfamiljen förändras genom förflyttningen till ön och Muminpappan ges så en plats. Var och en av familjens medlemmar får utrymme, utan att det sker på bekostnad av någon annan. I berättelsen träder inte en despotisk patriark fram, utan snarare den mytologiskt färgade föreställningen om *en älskande far*. Kanske lyckas så pappan genom resan till ön förmedla till de andra vad han berättat om i sina *memoarer*; hur det är att leva "livet som ett konstverk".⁵⁶

I brev till Vivica Bandler skriver Tove Jansson att boken "blivit melankolisk, trots alla ansträngningar och trots ett positivt slut där pappan, mamman och trollet letar sig ur sina ensamheter och blir en familj igen". Först i efterhand slog det henne att sagan kommit att handla om hennes far: "Om det inte vore en aning patetiskt och utelämnande skulle jag dedicera boken till honom".⁵⁷ Då man i en intervju frågar henne om huvudtemat i boken, svarar hon: "Det är svårt att vara pappa". "Är det inte svårt att vara mamma då?", invänder redaktören. "Jo hemskt", svarar författarinnan, "men jag tycker att det väsnas om det alldeles tillräckligt som det är." "Men hur gick det för dem sen?" undrar journalisten; "Det var väl ändå pappan som övertog ansvaret för familjen och blev den dominerande?" "Nej inte riktigt", korrigerar Tove. "Du vet mamman tyckte ju om att

såga ved, men hon var inget vidare på yxa och nu ordna de upp det hela genom att dela vedbacken. Mamman såga och pappan högg."⁵⁸ Genom sagan framträder så en öppning där en tredje, i detta fall Muminpappan, till slut ges utrymme. Efter den egna faderns död finner Tove Jansson genom *Pappan och havet* till slut ett familjeliv där kärlek och frihet råder. Därefter skriver hon två kärlekstexter, varav en är den vackra *Höstvisa* tonsatt av Erna Tauro.⁵⁹

Möjligheten att ge fadern en plats i muminfamiljen är i *Pappan och havet* knuten till ett erkännande av skillnaden mellan föräldrarna, liksom ett önskat utbyte dem emellan. Vid teateruppsättningen av sagan är Tove Jansson noga med att muminföräldrarna avslutningsvis skall dela arbetet på vedbacken. Slutscenen för tankarna till socialantropologen Claude Lévi-Strauss som visat hur de mänskliga institutionerna instiftar negativa regler i syfte att skapa sociala band. Oavsett innehållet i dessa yttringar, som står att finna inom de mest skilda kultursfärer, är familjen uppbyggd kring principen om en arbetsfördelning mellan könen, något som skapar ett ömsesidigt band.⁶⁰

Enligt psykoanalysen är det kastrationskomplexet och den därmed förknippade triangulära situationen som gör det möjligt för barnet att bli ett begärande subjekt. Julia Kristeva beskriver hur modern antingen kan öppna upp för eller stänga tillgången till en älskande far. En plats den oidipale fadern sedan behöver kunna inta på sitt egna sätt. Hon beskriver en mor vars passionerade tal till barnet, förmedlar ett begär som sträcker sig bortom det. Genom ett sådant tal introduceras en imaginär, älskande far. Det handlar om en preoidipal far, fadern såsom berikande modern. Föreställningen om den givande och älskande fadern, visar på en öppning i den första intima relationen och gör det möjligt för förbudet att senare ges legitimitet. Kristeva menar att vi idag framför allt saknar en diskurs om den älskande fadern.⁶¹ I *Pappan och havet* möter oss en variant på temat.

Lusten att arbeta

Tove Jansson gick alltid till fadern för att få respons på sitt arbete. Allt var bra om han sa något, men hon blev förtvivlad om han inte gjorde det.⁶² Faderns betydelse blev än mer påtaglig för henne efter hans död. Till Eva skriver hon: "Jag måste nog ha älskat Faffan i all hans vansklighet förskräckligt mycket."⁶³ Då man går igenom hans personliga tillhörigheter finner hon att han, liksom hon själv, under det sista året gått med ett brev i plånboken som de växlat under en vistelse i Pellinge skärgård. "Älskade Tove", hade fadern skrivit till henne, "med vemod tänker jag på de underbara dagar jag fick uppleva på Bredskär. Hälsa underbara Tooti." Varvid Tove hade svarat: "Älskade Faffan, jag tror jag förstår dig bättre än du nånsin anar. Det enda jag kan säga är att jag håller förfärligt mycket av dig, mer för varje år som går."⁶⁴ Faderns död skulle även göra henne medveten om föräldrarnas kärlek: "De måste ha älskat varann mer än jag riktigt kunnat förstå."⁶⁵

Från början var tanken att Tove Jansson skulle ägna sig åt att måla, men hon kom snarare att bli känd som författare och illustratör. *The Evening News* som hon tecknade ett sjuårigt kontrakt med 1952 för att däri kontinuerligt publicera den tecknade muminserien, var vid tidpunkten en av världens största interna-

Ön Klovharun i Borgå skärgård där Tove Jansson och hennes partner Tuulikki Pietilä tillbringade de flesta av sina somrar under närmare 30 år.

tionella kvällstidningar.⁶⁶ Härigenom spreder intresset för muminberättelserna till flera andra länder liksom till hemlandet. Kontraktet gav familjen en fast inkomst i det skede då modern planerade gå i pension.⁶⁷ Senare beklagade Tove Jansson att hon initialt hade varit upptagen av politiken. Därefter, skriver hon, hindrade serietecknandet och affärerna kring muminfigurerna henne från att ägna sig åt måleriet.⁶⁸ Med anledning av kraven och berömmelsen, gick hon ett par år i början av 60-talet i samtal hos en ”huvuddoktor”.⁶⁹ Faderns död verkar ha fått henne att omvärdera inriktningen på sitt arbete. Vid tiden för hans frånfälle överlämnade hon serietecknandet för den brittiska tidningen till den yngre brodern Lars och återgick själv till att måla tavlor. Härfter signerade hon, märk väl, målningarna med hela namnet, Tove Jansson, i stället för som tidigare endast med sitt förnamn. Efter namnet anger tillhörigheten till fadern och kan förstås som ett erkännande av dennes betydelse.⁷⁰ Tiden då hon åter ägnade sig åt att måla beskriver hon efteråt som en ”paus” i författarskapet, varefter hon med lust fortsätter att skriva noveller och romaner, men nu för vuxna. Tove Jansson ger så 1968 ut en självbiografiskt inspirerad novellsamling där hon genealogiskt placerar sig som *Bildhuggarens dotter*. Bildhuggare Jansson är den enda av familjemedlemmarna som i boken nämns vid namn.⁷¹

Jag har äntligen kommit igång med en ny bok efter en paus på många år – fyra, fem? Men mumintrollen tycks ha löpt linan ut efter ’Pappan och havet’ så nu skriver jag inte för barn längre utan om ett barn – för fullvuxna. Det är svårt och spännande att vara utan Mumindalens stöd. Och en stor glädje att ha kommit igång och arbeta av lust.⁷²

De personliga frågeställningar som väcks hos Tove Jansson i samband med krigsutbrottet och som hon utarbetar genom mumin-sagorna, når sina läsare i en efterkrigstid präglad av familjens upplösning och den oedipala triangelns kollaps. Genom sago-sviten förs läsaren från det nära bandet mellan mor och barn, mot inrättandet av en efterlängtd tredje. Den älskande fadern träder till slut fram med egen röst och mellan föräldrarna utverkas så ett ömsesidigt band, varmed familjen blir till en plats för gemenskap och för kreativitet. Erkännandet av en sådan tredje instans är enligt psykoanalysen avgörande för att den enskilda

människan skall få tillgång till skaparkraft och frihet i gemenskapen med andra.

Det berättas att författarinnans föräldrar var av skilda mening- ar då deras förstfödda skulle namnges. Fadern ville att dottern, som kom veckan efter första världskrigets utbrott, med anledning av kriget skulle ges namnet Viktoria, men hon döptes till Tove Marika.⁷³ Kriget som världshändelse liksom klyftan mellan föräldrarna,⁷⁴ tycks ha förberett den plats Tove Jansson genom författarskapet åtog sig att förvalta. Författandet av muminböckerna framstår som ett sätt för henne att upprätta en distans till det intima familjebandet, framför allt till modern.⁷⁵ Genom författarskapet får hon tillgång till såväl den imaginära som den symboliske fadern. Om den första berättelsen skrivs i ”okritisk amatörglädje” så förändras hennes skrivande så småningom till ett arbete ”lika svårt som att måla”. Hon berättar: ”Senare skrev jag mycket långsamt. På det sättet alltså att jag skrev om på nytt, gång, på gång, på gång... Det finns fem... fyra, fem, sex... versioner av samma sak. Ordets betydelse blev så viktig för mig”.⁷⁶ Attribut förknippade med hennes egen far såsom hans melankoli och äventyrlängtan, skrevs in i sagorna, inte minst hans kärlek till stormarna och till havet,⁷⁷ som fick hela familjen att leva upp.⁷⁸

I biografierna fäster man vikt vid att den sista muminboken skrivs samma år som modern dör och menar att den är en form av sorgebearbetning. Man har dock inte fullt ut lyft upp faderns betydelse för Tove Janssons sagoverk.⁷⁹ Det kan ha varit minnet av det efterlängtdade mötet med den älskande fadern i samband med krigsutbrottet 1939, som initierade skrivandet. Sannolikt grep impulsen att skriva en saga tillbaka på moderns berättelser för dottern vid faderns frånvaro i tidigare krig. Faderslängtan är temat i denna första mumin-saga. Efter Viktor Janssons död utverkas i *Pappan och havet* så slutligen en plats för Muminpappan i sagofamiljen. Själv menar Tove Jansson att hon, efter att ha skrivit denna bok, ”löpt linan ut” med mumintrollen.⁸⁰ Hon förklarar i en intervju att muminfigurerna genom skrivakten förändrades för henne: ”Man kommer fram till en punkt där det går över i nånting annat. Och jag beklagar fortfarande att jag inte kunde fortsätta att skriva mer om Mumintrollena, men det var absolut omöjligt. Det hade varit ohederligt.”⁸¹ I mumin-svitens sista bok, *Sent i november* (1970), finns Muminfamiljen inte längre kvar i dalen, endast som ett minne för andra att förverkliga, men utifrån sina egna högst specifika förutsättningar.⁸²

Noter

1. Jansson, Tove (1994) Hämtat från: <https://www.myhelsinki.fi/sv/och-göra/sevardheter/tove-janssons-helsingfors>.
2. ”Eskapism är ju en flykt från verkligheten, men jag tror att vad jag höll på med var mer en utflykt och en utflykt betyder ju att man kommer tillbaks, inte sant?” *Yle Arkivet*. ”Tove Jansson talar om barndomen och mumin”. Hämtat från: <https://svenska.yle.fi/artikel/2009/05/05/tove-jansson-talar-om-barndomen-och-mumin>.
3. *Kometjakten* (1946); *Trollkarlens hatt* (1948); *Muminpappans bravader* (1950) omarbetad och nyutgiven som *Muminpappans memoarer*; *Farlig midsommar* (1954); *Trollvinter* (1957); *Det osynliga barnet* (1962); *Pappan och havet* (1965) och *Sent i november* (1970).
4. Den franske psykoanalytikern Jacques Lacan menar att subjektet blir till i den mån den personliga historien kan integreras i en myt, en symbolisk värld som är möjlig att dela med andra (Lacan, Jac-

ques (1988) *The Seminar of Jacques Lacan. Book I Freud's Papers on Technique*. WW Norton & Company: London, s. 191).

5. Det händer att patienter på platsen för ett barndomsminne bevarat minnen från en saga. I Vargmannens dröm finner Freud fragment från tre sagor (Freud, Sigmund (1913/2007) ”Folksagemotiv i drömmar”. *Samlade skrifter av Sigmund Freud XI*. Natur och Kultur: Stockholm).
6. Freud, Sigmund (1908/2007) ”Diktaren och fantiserandet”. *SSkr XI*. Natur och Kultur: Stockholm, s. 133.
7. Enligt Roland Barthes är myten en ”form” som behöver placeras in historiskt för att meningen skall framträda: ”Avlägsen eller ej måste mytologin ha en historisk grund, eftersom myten är ett yttrande som historien valt ut: den kan inte uppstå ur själva sakernas ’natur’.” (Barthes, Roland (1957/2007) *Mytologier*. Arkiv förlag: Halmstad, s. 202).

8. Westin, Boel (2007) *Tove Jansson – Ord, bild, liv*. Albert Bonniers förlag: Stockholm, s. 46-47. Från detta verk är stora delar av de biografiska uppgifterna i denna text hämtade. Biografen ger en fullständig förteckning över Tove Janssons verk.
9. Karjalainen, Tuula (2013) *Arbeta och älska*. Norstedts: Stockholm.
10. Brev till Eva Konikoff skrivna i Pellinge skärgård 1941-08-04. Ur *Brev från Tove Jansson* (2014). I urval och med kommentarer av Boel Westin och Helen Svensson. Albert Bonniers förlag: Helsingfors. Brevet i föreliggande text är hämtade från denna utgåva om inget annat anges.
11. Westin, Boel (2007), s. 136-137. I efterhand vet vi att Finland i det politiskt rådande läget valde att liera sig med Tyskland för att säkra landets självständighet från Ryssland, för att i nästa steg sluta fred med Sovjet och köra ut de tyska trupperna ur landet (Lapplandskriget 1944-45). *Uppslagsverket Finland*. Hämtad från: <https://uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-Lapplandskriget>.
12. Brev till Eva Konikoff 1943-02-10.
13. Westin (2007) berättar att dottern vid tidpunkten i hemlighet redan inlett en relation med sin blivande lärare.
14. Tove Jansson konstaterar: ”Varje nature morte, varje landskap, varje duk är ett självporträtt!” (Brev till Eva Konikoff 1945-10-26).
15. Tove Janssons redogörelser av å ena sidan sin kärlek till en man, å andra sidan kärleken till en kvinna och svårigheten att välja däremellan, präglas av uppfriskande uppriktighet. ”Det är svårt att bli hängande i luften, mellan kvinna och man, och när man slutligen förstår att man måste vara ärlig, och ingenting annat än ärlig – vet man inte längre vad som är äkta” (Brev till Eva Konikoff 1947-12-16). ”De här sista åren har i emotionellt avseende varit mycket vacklande och osäkra. Ständiga upptakter till förälskelse, en massa uppkonstruerad känsla eller besvikelse, tillfälliga förbindelser, återknytande av gammal sådan – och hela tiden har jag haft en otrevlig känsla av att hänga i luften, söka där ingenting står att finna” (Brev till Eva Konikoff 1952-02-28). I efterhand har man lyft fram hennes lesbiska partnerval, i stället för den vacklande sexuella identitet Tove Jansson själv beskriver.
16. *Yle Arkivet* ”Tove Janssons röst är en skygg katt”. Hämtad från: <https://svenska.yle.fi/artikel/2014/04/03/tove-janssons-rost-ar-en-skygg-katt>.
17. Tove Jansson beskriver tavlan: ”Ham [ser] ut som om hon plötsligt blivit skrämmd av något, eller sökte hålla mig kvar på något vis, jag verkar inklämd bakom skåpet och ingen kan riktigt tro att jag kan komma förbi Faffan som blockerar dörrn och förresten ser ut som om han uppdagat något in flagranti och har en slags hjälplöst imperatorisk min (om du kan föreställa dig en sådan kombination) medan han kramar sin tidning. Allt är trångt och oharmoniskt utom Lasse, han är sig lik, mjuk och naturlig. Prolle blir som en överklig drömfigur med ett ansikte utan uttryck, vad jag än gör” (Brev till Eva Konikoff 1941-12-19).
18. Brev till Eva Konikoff 1942-07-14.
19. Westin, Boel (2007), s. 61.
20. I brev till Eva Konikoff (1949-04-09) skriver Tove att hon vid sex tillfällen haft kontakt med Dr Parland för att analysera sina drömmar. Författaren, målaren, kompositören, pianisten och psykiatern Oscar Parland tillhörde en grupp som förde in psykoanalysen vid psykiatri i Finland. Han introducerade konstterapi vid Nickby sjukhus i Helsingfors där han var verksam (”In memoriam Oscar Parland”. *Finska Läkaresällskapets Handlingar*. Årgång 158, 1998: 1).
21. Från 14 års ålder sålde Tove Jansson illustrationer för att bidra till familjens försörjning (Westin, Boel (2007), s. 16-17, 19). Moomin Characters AB förvaltas idag av familjen.
22. Dagboksanteckning 1931-02-21 citerat i Westin, Boel (1988) *Familjen i dalen*. Bonniers: Stockholm, s. 21.
23. Brev till Eva Konikoff 1946-05-14.
24. I april 1955 då muminsagorna väckt allmänhetens intresse skriver Tove Jansson: ”Plikt och lust är en lång historia för mig, ständigt aktuell, och småningom har jag kommit till ett egendomligt och privat resultat. Det enda ärliga är lusten; önskan, glädjen – och ingenting som jag tvingat mig till har någonsin blivit till en fröjd för min omgivning” (Westin, Boel (2007), s. 20-21).
25. Rehal-Johansson, Agneta (2006) *Den lömska barndomsförfattaren. Tove Jansson och muminverkets metamorfoser*. Makadam: Göteborg.
26. Westin, Boel (2007), s. 180.
27. Freud, Sigmund (1908/2007), s. 133.
28. Brev till Eva Konikoff 1950-02-23.
29. Jansson, Tove (1945/1991) *Småtrollen och den stora översvämningen*. Bonniers Junior förlag AB: Helsingfors.
30. Westin, Boel (1988), s. 98. Westin, Boel (2007), s. 160 och Westin, Boel och Svensson, Helena (2014), s. 242. Westin undersöker inte felskrivningen.
31. Westin, Boel (2007), s. 84.
32. Brev från Viktor Jansson till Signe Hammarsten-Jansson. I *Brev från Tove Jansson* (2014), s. 66.
33. Brev till Signe Hammarsten-Jansson 1938-06-05.
34. Jansson, Tove (1945/1991), s. 19-20.
35. *Yle Arkivet*. ”Tove Jansson och de japanska muminationerna”. Hämtad från: <https://svenska.yle.fi/artikel/2007/04/20/tove-jansson-och-de-japanska-muminationerna>.
36. Westin, Boel (1988), s. 98 och Westin, Boel (2007), s. 138.
37. Föreläsning av Tove Jansson 1983, citerat i Westin, Boel (1988), s. 18.
38. Freud, Sigmund (1909/2007) ”Familjeromanen hos neurotikerna”. *SSkr XI*. Natur och Kultur: Stockholm, s. 138.
39. Aleksijevitj, Svetlana ”Vi är inne i rädslans tid”, publicerad i *Svenska Dagbladet* 2015-12-07, Hämtad från: <https://www.svd.se/aleksijevitj-vi-ar-inne-i-radslans-tid>.
40. Jansson, Tove (1950) *Muminpappans bravader. Berättade av honom själv*. Gebers: Helsingfors, s. 113.
41. Witt-Brattström, Ebba (1993) ”Nummulitens hämnd” i *Ur könets mörker. Litteraturanalyser*. Natur och Kultur: Stockholm, s. 127, 128.
42. Witt-Brattström, Ebba (1993), s. 129.
43. Atos Wirtanen var en självlärd filosof, som var politiskt aktiv riksdagsman för socialdemokraterna och därefter för folkdemokraterna. Han var chefredaktör för den nygrundade *Ny Tid*, innan dess på *Arbetarbladet*. Under fortsättningskriget var han verksam inom fredsrörelsen. Wirtanen har skrivit böcker om bland annat Nietzsche, Strindberg och Lenin. *Biografiskt lexikon för Finland*. Hämtad från: <http://www.blf.fi/artikel.php?id=1678>.
44. Karjalainen, Tuula (2013), s. 94.
45. Brev till Eva Konikoff 1945-10-26.
46. Den längsta relationen fram till sin död, det vill säga under 45 års tid, hade Tove med grafikern Tuulikki Pietilä. De två kvinnorna levde öppet tillsammans långt innan homosexualiteten 1971 avkriminaliserades i Finland.
47. Brev till Maya Vanni 1963-08-17.
48. Brev till Maya Vanni, citerat i *Brev från Tove Jansson* (1914), s. 443.
49. ”En obestämd eftermiddag i slutet av augusti gick en pappa omkring i sin trädgård och kände sig onödig. Han visste inte var han skulle göra av sig, för allt som fanns att göra var redan gjort eller också var det någon annan som höll på med det.” (Jansson, Tove (1965) *Pappan och havet*. Schildts bokförlag: Helsingfors, s. 7 och 8).
50. Brev till Maya Vanni 1963-08-17.
51. Westin, Boel (1988), s. 193.
52. Westin, Boel (2007), s. 373.

53. 1964 blev den sista sommaren på Bredskär (Westin, Boel (2007), s. 377-379).
54. Jansson, Tove (1965), s. 18.
55. Jansson, Tove (1965), s. 191.
56. Tendensen att tolka Muminfamiljen genom ett politiskt raster, i termer av könsroller eller makt, står inte bara i motsatsställning till Tove Janssons egen filosofi – hon var själv ”mot varje tendens i konsten” – en sådan läsning tenderar att våldföra sig på muminsagorna. Här framhåller man Muminmammans underordning (Rehal-Johansson, Agneta (2006), s. 152) i stället för att se hur hon försöker upplåta en plats åt sin man och därigenom finner nya sidor hos sig själv.
57. Brev till Vivica Bandler 1964-06-02. Dedikationen lyder: ”Till en pappa”.
58. *Yle Arkivet*. ”Tove Jansson: Om pappan och havet”. Hämtad från: <https://svenska.yle.fi/artikel/2007/04/19/tove-jansson-om-pappan-och-havet>.
59. Den andra är en fyll-i-bok-för kärlekspar (Westin, Boel (2007), s. 402-403).
60. Lévi-Strauss, Claude (1956/2010) ”Familjen”. I *kulturen. En vänbok till Per Magnus Johansson* (2010), s. 209.
61. Kristeva understryker vikten av den imaginära fadern framom den gränsdragande fadern för att förstå vår tids själssjukdomar, vilka kännetecknas av ett lidande som har oförmågan att representera gemensam med psykosen (Kristeva, Julia (1993/1995) *New Maladies of the Soul*. Columbia University Press).
62. ”Ett konstnärsfrö växer”. I *Penseln, pennan och hjärtat – Om Tove Jansson*. Avsnitt 2. Yle Arenan: Finlands Radio. Se även Karjalainen, Tuula (2013), s. 216.
63. Brev till Tuulikki Pietilä 1958-06-25.
64. Westin, Boel (2007), s. 137.
65. Brev till Tuulikki Pietilä 1958-06-25.
66. Den tecknade serien ”Moomin” publicerades 1954-1975. Brodern Lars tar över tecknandet av muminserien 1960.
67. Karjalainen, Tuula (2013), s. 195-196 och s. 198.
68. ”Är det inte komiskt, Eva, att det värsta jag vet; politik, har överskuggat första delen av mitt liv. Ska nu affärer, mitt näst värsta, dominera den andra?” (Brev till Eva Konikoff 1952-06-05).
69. Westin (2007), s. 364. Författarinnan, som var bekant med psykoanalysen, läste med särskilt intresse Karen Horney.
70. Karjalainen, Tuula (2013), s. 211. Westin (2007, s. 344) beskriver signatürens förvandling som en del i processen att återta måleriet: ”Hon skriver sig som ’Jansson’ i stället för ’Tove’. Den signeringen känner alla igen, ’Tove’ är lika med mumintroll, illustration och figurativt måleri, men signatüren ’Jansson’ kan vara vem som helst. När förnamn blir efternamn kastar Tove identifikationsmärket som muminförfattare och tecknare och upprättar en distans på egna villkor. Med konstpubliken blir hon en ’Jansson’ (som tecknare skriver hon sig alltid som ’Tove’).” Westin knyter inte efternamnet till fadern. Faderns namn Jansson var emellertid inte ett okänt namn i den finländska konstvärlden.
71. Westin (2007, s. 386) noterar därutöver att boken, som länge gick under titeln ”Jag, bildhuggarens dotter”, anger ”en bestämning och en summering av en härkomst”.
72. Brev till Eva Konikoff 1967-11-29. Westin (2007, s. 381) berättar att arbetstitel var *Pappan och havet. En berättelse för stora barn*. Hon ser boken utgöra en brytpunkt mellan barn- och vuxenskrivande.
73. ”Barnet Tove – äventyret, tryggheten och katastrofen”. I *Penseln, pennan och hjärtat – Om Tove Jansson*. Avsnitt 2. Yle Arenan: Finlands Radio.
74. Tove Jansson verkar ha varit illa berörd över klyftan mellan föräldrarna och gjort olika försök att medla mellan dem. Efter krigen finner hon: ”[Hos fadern en] känsla att stå ensam mot Ham och mig. Stackars Faffan. Och stackars Ham! Jag har sakta rört mig bort från dem, men kommer nog aldrig att kunna leva helt mitt eget liv så länge Ham finns. Hon behöver mig så gränslöst och musan vete att hon också är mitt halva hjärta.” (Brev till Eva Konikoff 1945-08-12). På moderns 70-årsdag, berättar Tove Jansson, vägrade denna ta emot uppvaktning och insisterade på ”att hon ville till ön, bara med mig, ingen annan. Det var ju lite bakvänt. Till slut fick jag henne ändå att be Faffan med, men han ville inte – känner sig instängd på en så liten ö” (Brev till Eva Konikoff 1952-06-05).
75. Signe Hammarsten som kom från Sverige, lärde sig aldrig tala finska. Det verkar som om dottern led av hennes utanförskap: ”Det har alltid varit mig en sorg att du ofta känt dig stå utanför på något vis”, skriver hon till sin mor (Brev till Signe Hammarsten-Jansson 1938-04-14).
76. *Yle Arkivet* ”Tove Jansson på gränsen mellan barn- och vuxenböcker”. Hämtad från: <https://svenska.yle.fi/artikel/2009/05/05/tove-jansson-pa-gransen-mellan-barn-och-vuxenbocker>.
77. I *Rent spel*, en roman med självbiografiskt innehåll, talar Tove och Tuulikki genom huvudgestalterna om sina fäder. Författarinnan återvänder där till faderns kärlek för storm. ”Han blev äntligen glad när det blåste upp, då var han inte melankolisk längre. Han satte spriseglet och tog oss ut på sjön... [...] Jag vet vad du tänker. Att ni alltid hoppades på oväder för då blev han glad”, fyller väninnan i och frågar sen: ”Beundrade du honom? Naturligtvis. Men han hade det inte lätt med att vara pappa”. Dialogen fortsätter: ”Konstigt, egentligen vet man ganska lite. Man frågade aldrig, försökte aldrig ta reda på det som verkligen var viktigt [...] Man kunde ju ändå ha frågat” (Jansson, Tove (1989) *Rent spel*. Bonniers: Stockholm, s. 99 och 103).
78. När det gällde Tove Janssons fascination för havet, berättar hon, tog rädslan till slut överhand: ”Och den sista sommaren hände något oförläpigt; jag blev rädd för havet. Stora vågor hade inte längre med äventyr att göra, bara ängslan och ansvar för båten och förresten alla båtar som rör sig ute på sjön i hårt väder [...] Den rädslan kändes som ett förräderi – mitt eget.” (Karjalainen, Tuula (2013), s. 285).
79. Witt-Brattström, Ebba (1993), s. 127, 128. Se även *Biografiskt lexikon för Finland*: ”Tove Jansson gav sina barndomsminnen titeln *Bildhuggarens dotter*. Det var förmodligen snarare en kärleksfull gest än ett tecken på att fadern haft ett avgörande inflytande, för i sitt liv och sin produktion var Jansson mycket mer tecknarens än bildhuggarens dotter. Om man får tro memoarer och dagböcker var symbiosen stark mellan mor och dotter, och den varade ända till moderns död 1970.” Hämtad från: <http://www.blf.fi/artikel.php?id=1395>.
80. I *Biografiskt lexikon för Finland*, skriver man att moderns död ledde fram till beslutet att sluta skriva muminböcker. Hämtad från: <http://www.blf.fi/artikel.php?id=1395>.
81. *Yle Arkivet*. ”En glimt av Tove Jansson”. Hämtad från: <https://svenska.yle.fi/artikel/2006/09/08/en-glimt-av-tove-jansson>.
82. Jansson, Tove (1970) *Sent i november*. Alfabeta: Stockholm.

Texten är en bearbetad version av ett offentligt samtal mellan konstvetaren Johannes Nordholm och undertecknad, modererat av David

Arvidsson, vid separatutställningen av Tove Janssons konst *Lusten att skapa och leva* på Göteborgs Konstmuseum våren 2017.